

Київський університет імені Бориса Грінченка
Інститут мистецтв
Кафедра академічного та естрадного вокалу

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з науково-методичної та
навчальної роботи
« 07 » _____ О.Б. Жильцов
2019 року

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ВОКАЛЬНИЙ АНСАМБЛЬ**

галузьзнань: 0202 «Мистецтво»
напряму підготовки: 6.020204 «Музичномистецтво»
професійного спрямування: Сольнийспів
освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА Ідентифікаційний код 02136554 Начальник відділу моніторингу якості освіти	
Протокол № 2444/19	
<i>Жильцов</i> (підпис)	(прізвище, ініціали)
« » » 20 19 р.	

Київ - 2019

2
Розробник: Румянцева Світлана Віталіївна, старший викладач кафедри академічного та естрадного вокалу

Викладач: Савченко Ю.А., викладач кафедри академічного та естрадного вокалу

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри академічного та естрадного вокалу Інституту мистецтв
Протокол від 09.01. 2019 року № 13.

Завідувач кафедри _____ (Ю.В. Мережко)
(підпис)

Робочу програму перевірено
_____ 2019 р.

Заступник директора _____ (А.О. Таранник)

Пролонговано:

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__»__ 20__ р., протокол
№__

(підпис) (ПБ)
на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__»__ 20__ р., протокол
№__

(підпис) (ПБ)
на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__»__ 20__ р., протокол
№__

(підпис) (ПБ)
на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__»__ 20__ р., протокол
№__

(підпис) (ПБ)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання		
	денна	заочна	
Вид дисципліни	<i>Вибіркова</i>		
Мова викладання, навчання та оцінювання	<i>Українська</i>		
Загальний обсяг кредитів/ годин	<i>4/120</i>		-
Курс	<i>IV</i>		-
Семестр	<i>7</i>	<i>8</i>	-
Кількість змістових модулів за розподілом:	<i>2</i>		-
Обсяг кредитів	<i>4</i>		-
Обсяг годин, у тому числі:	<i>60</i>	<i>60</i>	-
Аудиторні	<i>28</i>	<i>20</i>	-
Модульний контроль	<i>2</i>	<i>4</i>	-
Семестровий контроль	<i>30</i>	-	-
Самостійна робота	-	<i>36</i>	-
Форма семестрового контролю	<i>екзамен</i>	-	-

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Зміст курсу - комплексний розвиток мелодичного, гармонічного, тембрального слуху, почуття ритму, внутрішньо-слухових уявлень у процесі виконання ансамблевих творів; розвиток образного мислення, художнього смаку; читання вокальних партій; набуття основних фахових навичок ансамблевого співу, дихання, колективного музикування, інших професійних компетентностей, необхідних для майбутньої мистецької та педагогічної діяльності.

Мета курсу - розширення музичного світогляду студентів шляхом практичного ознайомлення з напрямками та жанрами академічної та естрадної музики.

Завдання курсу:

- формування теоретичних знань про виконавську майстерність, ознайомлення з основними напрямками та стилями вокально-ансамблевого (хорового) мистецтва, з'ясування його значущості в системі мистецької освіти;
- всебічний розвиток музичних здібностей та розкриття творчого потенціалу студентів;
- засвоєння різноманітного вокально-ансамблевого (хорового) репертуару;

- оволодіння аналітичними знаннями й уміннями у вивченні вокально-хорових творів;
- оволодіння прийомами досягнення єдиної манери звукоутворення в ансамблевому звучанні;
- розвинути навички чистого інтонування, гармонічного слуху у співі а *caprella* та з музичним супроводом;
- опанування системою вокально-ладових вправ, як основи підвищення рівня компетентного й технічного розвитку майбутнього артиста й керівника вокального ансамблю;
- практичне засвоєння методики роботи над вокально-ансамблевими (хоровими) творами;
- оволодіння цілісними уявленнями про самостійне опанування музичного матеріалу, розвинути уміння здійснити розбір окремих вокальних партій та об'єднання всіх голосів партитури в єдиний ансамблевий стрій.

3. Результати навчання за дисципліною

Студент повинен знати:

- будову голосового апарату;
- основи співацького дихання, вокальний стрій;
- основні принципи звуковидобування;
- значення і практичне застосування резонаторів в процесі звукоутворення;
- типи співочих голосів, їх діапазони;
- вокальні партії творів репертуару ансамблю;
- умови комплектування співаків ансамблю за кількісним і якісним складом;
- термінологію, що визначає темпи, динаміку, характер звуковедення;
- комплекс вправ для розспівування колективу та дихальних вправ.

Студент повинен вміти:

- використовувати прийоми співацького дихання;
- використовувати резонатори;
- співати в ансамблі в єдиній співацькій манері всього творчого колективу,
- вміти темброво зливатися з іншими голосами у вокальному ансамблі;
- демонструвати рівне звучання голосу в усіх регістрах, вливатися своїм голосом у динамічну рівновагу усіх вокальних партій ансамблю;
  - співати а *caprella*, адже спів а *caprella* сприяє вихованню навичок чистого інтонування, гармонічного слуху;
  - інтонаційно-точно і виразно інтонувати вокальні партії творів репертуару ансамблю;
  - читати нотні партії з листа, програвати всю партитуру на фортепіано, що виховує зорове сприйняття і сприйняття внутрішнім слухом нотного матеріалу;
  - виконувати вокальні штрихи *legato*, *nonlegato*, *staccato*;
  - визначати проблемні моменти відносно строю, ансамблю, дикції, динамічної рівноваги голосів.

4. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

Назвизмістовихмодулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт						
		Аудиторна:					Модульний контроль	Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні		
Модуль I. Змістовий модуль 1 (IV курс, VII семестр) Методичніосновироботи з вокальним ансамблем								
Тема 1. Методи та форми проведення вокально-ансамблевих занять	8	-	-	8	-	-	-	-
Тема 2. Підготовка керівника до занять з вокальним ансамблем.	10	-	-	10	-	-	-	-
Тема 3. Методика роботи над вивченням музичних творів з вокальним ансамблем.	12	-	-	10	-	-	2	-
Семестровий контроль				30				
Разом				60				
Підготовка та проходження контрольних заходів				Екзамен				
Модуль II. Змістовий модуль 2 (IV курс, VIII семестр) Методичні основи роботи з вокальним ансамблем								
Тема 4. Підготовка репертуару для вокального ансамблю.	30	-	-	10	-	-	2	18
Тема 5. Підготовка вокального ансамблю до концертного виступу.	30	-	-	10	-	-	2	18
Семестровий контроль				-				
Разом				60				
Усього	120	-	-	48	-	-	6	36

Підтеми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Модуль I. Змістовий модуль 1 (IV курс, VII семестр) Методичні основи роботи з вокальним ансамблем		
1.	Методи та форми проведення вокально-ансамблевих занять.	8
2.	Підготовка керівника до занять з вокальним ансамблем.	8
3.	Етапи розучування твору з ансамблем: засвоєння вокально-технічних вимог та робота над створенням художнього образу.	10
Разом за змістовим модулем 1		28
Модуль II. Змістовий модуль 2 (IV курс, VIII семестр) Методичні основи роботи з вокальним ансамблем		
4.	Способи розучування твору в залежності від кваліфікації ансамблістів та від складності самого твору; за партіями, загальним ансамблем.	4
5.	Схема роботи над вивченням нового твору: попередня домашня робота керівника; репетиційна робота – чорнова робота, художнє виконання твору.	4
6.	Підготовка репертуару для вокального ансамблю.	6
7.	Підготовка вокального ансамблю до концертного виступу.	6
Разом за змістовим модулем 2		20
Усього		48

Теми для самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Добір вокально-технічних вправ для розспівування; дихальні вправи, справи на чіткість артикуляції під час співу.	4
2.	Підготовка віддрукованого нотного матеріалу, що опрацьовується на заняттях з навчальної дисципліни «Вокальний ансамбль».	6
3.	Вивчення вокальних партій ансамблевого репертуару (точне інтонування ансамблевих партій, рівна, єдина манера звукоутворення в сполученні з правильним співацьким диханням у виконанні ансамблевих партій, досягнення рівного художньо-виразного виконання музичної фрази, визначення фразування, цезур, емоційно-виразна подача словесного тексту).	10

4.	Аналіз причин нестійкого інтонування та методи їх подолання. Визначення проблемних моментів строю та ансамблю.	10
5.	Виконавська культура у вивчених творах. Художній образ і спосіб його відтворення вокально-технічними засобами та засобами музичної виразності.	6
Разом:		36

5. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль I (IV курс, VII семестр)

Методичні основи роботи з вокальним ансамблем

Тема 1. Методи та форми проведення вокально-ансамблевих занять.

Форми роботи з вокальним ансамблем: індивідуальні, групові, загальні. Завдання кожної з форм роботи.

Види репетиційних занять та методика їх проведення. Репетиції коректурні, ординарні (робочі), прогонні, генеральні.

Розспівування ансамблю. Вправи на дихання та чіткість артикуляції під час співу. Різноманітність характеру вправ. Оптимальна текстура вправ для розспівування. Акордово-гармонічне настроювання.

Складання плану репетицій та підготовка нотного матеріалу. Тривалість та кількість репетицій. Групові репетиції. Індивідуальне вивчення партій.

Методи та форми роботи з вокальним ансамблем. Принцип «виконання – робота – виконання».

Навчально-творчі завдання

1. Запропонувати твір для виконання (за вибором студента).
2. Запропонувати вокально-технічні вправи для розспівування ансамблю (за вибором студента) та дихальні вправи.
3. Провести репетицію з ансамблем відповідно до індивідуального плану, складеного студентом.

Тема 2. Підготовка керівника до занять з вокальним ансамблем.

Етапи роботи над твором: осмислення музики та її інтерпретація, розучування та виконання вокального твору з ансамблем.

Ознайомлення з партитурою – програвання на фортепіано. План аналізу ансамблевої партитури: загальні відомості про твір та його авторів, аналіз літературного тексту, засоби музичної виразності, ансамблева фактура, виконавський план, висновок, список літератури.

Підготовка та перевірка нотного матеріалу. Коригування нотного матеріалу, додаткові позначення.

Навчально-творчі завдання

1. Підібрати два контрастні твори для ансамблю (а capella та з акомпанементом).
2. Скласти план розучування запропонованих музичних творів з ансамблем.

Тема 3. Методика роботи над вивченням музичних творів з вокальним ансамблем.

Умови, що визначають план розучування твору з ансамблем: рівень виконавської майстерності колективу, особливості інтерпретації обраного твору, специфіка попередньо розробленого виконавського плану, кількість годин для репетиційної роботи.

Етапи розучування твору з ансамблем – засвоєння вокально-технічних вимог та робота над створенням художнього образу.

Способи розучування твору залежно від кваліфікації ансамблістів та від складності самого твору; за партіями, загальним ансамблем.

Схема роботи над вивченням нового твору: попередня домашня робота керівника; репетиційна робота – чорнова робота, художнє виконання твору.

Навчально-творчі завдання

1. Прослухати аудіозапис нового твору (за допомогою ТЗН).
2. Програти на фортепіано партитуру та вокальні партії твору.
3. Опрацювати з ансамблем новий музичний твір.

Змістовий модуль II (IV курс, VIII семестр)

Методичні основи роботи з вокальним ансамблем

Тема 4. Підготовка репертуару для вокального ансамблю.

Особливості репертуару вокального ансамблю. Значення репертуару в роботі музичного колективу.

Формування репертуару як творчий процес.

Завдання репертуару для професійних, аматорських та навчальних колективів.

Відповідність репертуару виконавському рівню колективу.

Основні розділи навчального репертуару. Вимоги до навчального репертуару.

Поповнення репертуару.

Навчально-творчі завдання

1. Визначити особливості репертуару вокального ансамблю.
2. Запропонувати твір для навчального вокального ансамблю (за вибором студента).
3. Визначити етапи роботи над розучуванням запропонованого музичного твору.

Тема 5. Підготовка вокального ансамблю до концертного виступу.

Багатогранність концертної діяльності вокальних ансамблів. Типи концертних виступів.

Творча та психологічна підготовка колективу. Методика проведення генеральної репетиції.

Навчально-творчі завдання

1. Визначити, що передбачає багатогранність концертної діяльності.
2. Назвати ознаки творчої, психологічної підготовки артистів вокального ансамблю.
3. Підібрати з вивченого репертуару твір для виконання в концерті згідно запропонованого викладачем сценарного плану.
4. Зробити стислий аналіз виконавських та диригентських труднощів і виконати цей твір з вокальним ансамблем.

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Модуль I	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	-	-	-
Відвідування семінарських занять	-	-	-
Відвідування практичних (лабораторних) занять	1	14	14

Робота на семінарському занятті	-	-	-
Робота на практичному (лабораторному) занятті	10	14	140
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	-	-	-
Виконання завдань до самостійної роботи	-	-	-
Виконання модульної роботи	25	1	25
Разом			179
Максимальна кількість балів: 179			
Розрахунок коефіцієнта: $179:60=2,9$ – за змістовий модуль 1 (екзамен)			

Вид діяльності студента	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль II	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	-	-	-
Відвідування семінарських занять	-	-	-
Відвідування практичних (лабораторних) занять	1	10	10
Робота на семінарському занятті	-	-	-
Робота на практичному (лабораторному) занятті	10	10	100
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	-	-	-
Виконання завдань до самостійної роботи	5	18	90
Виконання модульної роботи	25	2	50
Разом			250
Максимальна кількість балів: 250			
Розрахунок коефіцієнта: $250:100=2,5$ – за змістовий модуль 2			
Максимальна кількість балів: 429 (179б – за змістовий модуль 1; 250б – за змістовий модуль 2)			

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії оцінювання

№ з/п	Зміст завдання	Кількість годин	Кількість балів
Модуль II. Змістовий модуль 2 (IV курс, VIII семестр) Методичні основи роботи з вокальним ансамблем			
1.	Добір вокально-технічних вправ для розспівування; дихальні вправи, справи на чіткість артикуляції під час співу.	4	10
2.	Підготовка віддрукованого нотного матеріалу, що опрацьовується на заняттях з навчальної дисципліни «Вокальний ансамбль».	6	15
3.	Вивчення вокальних партій ансамблевого репертуару (точне інтонування ансамблевих партій, рівна, єдина манера звукоутворення в сполученні з правильним співацьким диханням у виконанні ансамблевих партій, досягнення рівного художньо-виразного виконання музичної фрази, визначення фразування, цезур, емоційно-виразна подача словесного тексту).5	10	25
4.	Аналіз причин нестійкого інтонування та методи їх подолання. Визначення проблемних моментів строю та ансамблю.	10	25
5.	Виконавська культура у вивчених творах. Художній образ і спосіб його відтворення вокально-технічними засобами та засобами музичної виразності.	6	15
Усього		36	90

Перевірка виконання студентами самостійної роботи, а також її оцінювання здійснюватиметься в процесі аудиторної роботи. Кількість балів залежатиме від дотримання таких вимог:

- своєчасності виконання самостійної роботи;
- повноти та якості її виконання;
- активності, ініціативності та творчого підходу в здобутті знань та практичних умінь.

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Модульний контроль проводиться у формі прослуховування музичного матеріалу, опанованого студентами впродовж кожного із семестрів. Максимальна кількість балів – 25.

Критерії оцінювання	Бали
---------------------	------

За бездоганний виконавський аналіз без суттєвих помилок.	21-25 балів
За наявність у виконавському аналізі певних помилок, пов'язаних з чи то з невірним визначенням форми твору або тональності, чи за не вказані важливі деталі гармонічної фактури твору.	11-20 балів
За наявність помилок у кожному з вище вказаних пунктів виконавського аналізу.	0-10 балів
Максимальна кількість балів: 25	

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання

Форми проведення семестрового контролю – Екзамен

Виконання напам'ять голосом вокальних партій двох творів. Усний виконавський аналіз твору з репертуару ансамблю, запропонованого комісією.

Критерії оцінювання

36-40	Бездоганне знання вокальних партій репертуару ансамблю, точне інтонаційне їх відтворення, виразне художнє виконання; повне нотне забезпечення репертуару; детальний виконавський аналіз твору з репертуару ансамблю, запропонованого комісією.
32-35	Достатньо високий рівень знань вокальних партій репертуару ансамблю в межах обов'язкового матеріалу, інтонаційне їх відтворення та виконавський аналіз твору з репертуару ансамблю, запропонованого комісією, – без суттєвих помилок.
25-31	В цілому хороше знання вокальних партій репертуару ансамблю, проте з окремими інтонаційними та ритмічними погрішностями; наявність більшої частини нотного матеріалу репертуару ансамблю; стислий виконавський аналіз твору з репертуару ансамблю, запропонованого комісією.
21-24	Посередній рівень знань вокальних партій репертуару ансамблю із значною кількістю помилок, часткове подолання інтонаційних та ритмічних труднощів у партіях вокального ансамблю; поверхневий виконавський план запропонованого комісією твору.

11-20	Мінімально можливий допустимий рівень знань вокальних партій репертуару ансамблю із значною кількістю недоліків та помилок; поверхневий виконавський план запропонованого комісією твору.
1-10	Невміння відтворити більшу частину вокальних партій репертуару ансамблю, неточне інтонування, невірна вокальна співацька позиція, слабка координація між голосом і слухом; безпорадність у розробці виконавського плану твору, запропонованого комісією.

6.5. Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю

Не передбачено у зв'язку зі специфікою даної навчальної дисципліни.

6.6 Шкала відповідності оцінок

Оцінка	Кількість балів
Відмінно	100-90
Дуже добре	82-89
Добре	75-81
Задовільно	69-74
Достатньо	60-68
Незадовільно	0-59

7. Навчально-методична карта навчальної дисципліни

Модулі	Модуль І			Модуль ІІ	
Назва змістового модуля	Змістовий модуль 1. Методичні основи роботи з вокальним ансамблем			Змістовий модуль 2. Методичні основи роботи з вокальним ансамблем	
Кількість балів за модуль	179			250	
Теми	1	2	3	4	5
Години	8	10	10	10	10
Теми змістових модулів (лабораторні заняття) Відвідування - 24б Робота на занятті- 240б	Тема 1. Методи та форми проведення вокально-ансамблевих занять 44б	Тема 2. Підготовка керівника до занять з вокальним ансамблем 55б	Тема 3. Методика роботи над вивченням музичних творів з вокальним ансамблем. 55б	Тема 4. Підготовка репертуару для вокального ансамблю. 55б	Тема 5. Підготовка вокального ансамблю до концертного виступу. 55б
Самостійна робота 90б	-	-	-	18*5=90б	
Види поточного контролю 75б	Модульна контрольна робота (прослуховування) – 25 б.			Модульна контрольна робота (прослуховування) – 2*25=50 б.	
Підсумковий контроль	Екзамен			-	
Усього:	Коефіцієнт: 179:60=2,9– за змістовий модуль 1 (екзамен) 250:100 = 2,5 – за змістовий модуль 2				

8. Рекомендована література

Основна (базова):

1. Микиша М. Практичні основи вокального мистецтва / М. Микиша. – К. : Музична Україна, 1971. – 90 с. – Електронна база кафедри академічного та естрадного вокалу Київського університету імені Бориса Грінченка (бульвар І. Шамо, 18/2).
2. Можайкіна Н. С. Методика викладання вокалу / Н. С. Можайкіна // Хрестоматія: навчальний посібник. – К.: Видавництво Ліра-К, 2016. – 216 с. – Бібліотека Київського університету імені Бориса Грінченка (бульвар І. Шамо, 18/2; 3 примірники).
3. Оганезова-Григоренко О. В. Теорія і практика формування професійного менталітету вокалістів у процесі фахової підготовки : [монографія] / О. В. Оганезова-Григоренко. – Одеса : Астропринт, 2011. – 128 с. – Бібліотека Київського університету імені Бориса Грінченка (бульвар І. Шамо, 18/2; 1 примірник).
4. Словник-довідник співака : Навчальний посібник [Інформаційно-довідкове видання] / Уклад. Д. І. Балдинюк, Н. А. Балдинюк, видання друге. – Умань : РВЦ «Софія», 2015. – 108 с. – Електронна база кафедри академічного та естрадного вокалу Київського університету імені Бориса Грінченка (бульвар І. Шамо, 18/2).
5. Хоменко А. Б. Постановка голосу : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. і вчителів музики шкіл різного типу / А. Б. Хоменко, В. І. Коробка, В. М. Курсон, Н. В. Крутько. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 128 с. – Бібліотека Київського університету імені Бориса Грінченка (бульвар І. Шамо, 18/2; 1 примірник).
6. Юцевич Ю. Є. Теорія і методика розвитку співацького голосу / Ю. Є. Юцевич // Навч.-метод. посібник для викладачів і студентів мистецьких навчальних закладів, учителів шкіл різного типу. – К. : ІЗМН, 1998. – 160 с. – Бібліотека Київського університету імені Бориса Грінченка (бульвар І. Шамо, 18/2; 1 примірник).

Додаткова:

1. Антонюк В. Г. Постановка голосу / В. Г. Антонюк // Навчальний посібник для студентів вищих музичних навчальних закладів. – К.: Українська ідея, 2000. – 68 с.
2. Голос людини та вокальна робота з ним : [монографія] / [Г. Є. Стасько, О. Д. Шуляр, М. Ю. Сливоцький, М. П. Стефанюк, О. Р. Молодій, М. В. Попелюк, І. І. Жеребецька]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – 336 с.
3. Детский голос [Текст] : эксперимент. исслед. : монография / под ред. В. Н. Шацкой ; Акад. пед. наук РСФСР. – Москва : Педагогика, 1970. – 231 с. : ил., рис.

4. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики / Л. Б. Дмитриев. – М.: Музыка, 1968. – 675 с.
5. Дорошок В. Д. Сливацький М. Ю. Основи вокально-педагогічної творчості вчителя музики / В. Д. Дорошок, М. Ю. Сливацький. – Івано-Франківськ, 2007.
6. Овчаренко О. А. Основи вокальної методики : наук.-метод. посіб. / Н. А. Овчаренко; Криворіз. держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг : Вид. дім, 2006. – 116 с.
7. Юцевич Ю. Є. Музыка. Словник-довідник / Ю. Є. Юцевич. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 352 с.